

Konrad Kazimierz Szamryk
Język rękopiśmiennych kazań
Krzysztofa Kluka
Białystok 2016, ss. 315

Rozprawa Konrada Kazimierza Szamryka jest pierwszą tak obszerną i, od razu na wstępie należy to podkreślić, udaną próbą charakterystyki języka pism Jana Krzysztofa Kluka – wybitnego uczonego, przyrodnika, kaznodziei, współpracownika Komisji Edukacji Narodowej, autora poradników i podręczników z zakresu botaniki i zoologii. Język duszpasterza z Podlasia, cenionego przez ludzi oświecenia za wkład w rozwój polskiej kultury i nauki, stanowił już wcześniej przedmiot lingwistycznych obserwacji, co jest niewątpliwie zasługą Ireny Maryniakowej, która reaktywowała badania nad dziełami Kluka i wskazała potrzebę dalszych, historycznych i dialektalnych, eksploracji naukowych (Maryniakowa 1989, 1991, 2009). Od tego czasu opisywano teksty Kluka z różnych perspektyw, m.in. leksykalnej (Rembiszewska 2009; Domańska-Fober 2006; Pastusiak 2009), stylistycznej (Szamryk 2009a, 2009b, 2011), językowo-edytorskiej (Szamryk 2012, Szamryk, Orłowska 2014). Wszystkie te prace, choć ważne, miały jednak charakter przyczynkarski i siłą rzeczy nie przyniosły pełnego obrazu języka, którym posługiwał się wybitny Podlasianin.

Aby zaakcentować wagę podjętych przez K. Szamryka badań, warto w tym miejscu przypomnieć opinię I. Maryniakowej o języku Kluka: „duża swoboda i bezpośredniość wypowiedzi w pracach Kluka zbliżają język, jakim są one pisane, do języka mówionego tamtej epoki. Kluk – człowiek oświecony – władał ogólną polszczyzną kulturalną i takiego też języka używał w swoich pracach. Nie jest on jednak pozbawiony indywidualnych cech charakterystycznych dla regionu, z którego się wywo-

dził i gdzie spędził wiele lat swojego życia” (1989: 174). Słusznie więc K. Szamryk sytuuje swoją pracę zarówno w obrębie badań idiolektalnych (choć może trafniej byłoby w kontekście kazań mówić o idiostylu niż o idiolektie, szczególnie że „język kazań nawet przy pobieżnym czytaniu w sposób widoczny różni się od języka prac przyrodniczych autora (...)” (Maryniakowa 1989: 176)), jak i w obszarze historii języka polskiego, a zwłaszcza jego regionalnej odmiany podlasko-mazowieckiej. Jak bowiem zaznacza Autor, studium w ujęciu szerszym przedstawia opis języka pogranicza północno-wschodniego Mazowsza i Podlasia końca XVIII i początku XIX wieku. Systematyczne badania nad polszczyzną z różnych okresów tego obszaru językowego, uwzględniające odrębność Podlasia względem Mazowsza i Kresów północno-wschodnich, prowadzone są od lat (Gardzińska 2000, 2003; Kuryłowicz 2005, 2006, 2007, 2008; Rembiszewska 2007; Szydłowska 2011; Kuć 2013), mimo to wyczerpują temat tylko w niewielkim stopniu. Nasza wiedza o historycznej polszczyźnie Podlasia jest nadal szczątkowa i wymaga dalszych poszukiwań i opisów naukowych. Stąd też należy przyjąć z uznaniem kolejne studium, które rzuca więcej światła na język polski pogranicza mazowiecko-podlaskiego.

Podstawę materiałową badań nad językiem Kluka stanowi osiemnastowieczny rękopis kazań, a więc tekst osadzony w stylu oratorskim, który determinuje określone cechy językowe. Wynika z tego, że niektóre archaiczne elementy języka, występujące w tekście, niekoniecznie są przejawem konserwatyzmu, właściwego mowie regionu podlasko-mazowieckiego czy samego Kluka, ale mogą mieć charakter stylistyczny, uwarunkowany tradycją retoryczną i cechami stylu religijnego, który przechowuje przestarzałe cechy językowe. Z tego powodu interpretacja zjawisk gramatycznych i leksykalnych, występujących w tym gatunku, jest niezwykle trudna i nierzadko obarczona błędami. Należy zaznaczyć, że Autor rozprawy, świadomy zagrożeń wynikających z analizy tego typu tekstu, z dużą ostrożnością podszedł do opisu zjawisk obecnych w języku kazań, unikał jednoznacznych, kategoriowych i pochopnych wykładni, co świadczy o dojrzałości badawczej i dobrym zrozumieniu skomplikowanych procesów językowych, uzależnionych przecież nie tylko od czynników systemowych.

Praca składa się z uwag wstępnych, pięciu rozdziałów analitycznych, syntetycznie ujętych uwag końcowych, bibliografii oraz indeksu wyrazów i form omówionych w książce. Zgodnie z praktyką stosowaną w rozpra-

wach naukowych, wstępne rozważania dotyczą przedmiotu, celu i zakresu pracy oraz przyjętych metod badawczych. Krótko opisano tu również stan badań nad polszczyzną Podlasia i językiem ks. Kluka, zaprezentowano zwięzłą charakterystykę sylwetki uczonego i jego rolę w kulturze oświecenia, a także przedstawiono uwagi filologiczne o rękopisie kazań.

Kolejne rozdziały poświęcone są zagadnieniom graficznym i ortograficznym, fonetycznym, fleksyjnym, słowotwórczym i leksykalnym (tu wyłącznie słownictwu religijnemu). Przedstawiony w pracy materiał językowy jest dogłębnie scharakteryzowany, a opisowi szczegółowych zjawisk towarzyszy komentarz odautorski, w którym Badacz odwołuje się do szerokiego tła chronologiczno-językowego i konfrontatywnego. Każda analityczna część pracy zakończona jest wnioskami.

W opisie zgromadzonego materiału dominuje ujęcie synchroniczne (zwłaszcza w rozdziałach poświęconych słowotwórstwu i leksyce), choć nierzadko Autor rozpatruje cechy językowe kazań z perspektywy diachronicznej, zwłaszcza w sytuacji, gdy konkretne zagadnienie z podsystemu fonologiczno-fonetycznego, morfologicznego czy leksykalnego wymaga zaklasyfikowania do form archaicznych lub innowacyjnych. Konfrontatywne tło dla omawianych problemów stanowi ogólna polszczyzna literacka drugiej połowy XVIII wieku i początku XIX, a także jej terytorialne odmiany, głównie język Podlasia, Mazowsza i Kresów północno-wschodnich.

Zamierzeniem Autora było odniesienie wszelkich opisywanych zjawisk językowych do stanu ogólnego polszczyzny literackiej końca XVIII i początku XIX w. Stąd też w *Uwagach wstępnych* mamy taką oto zapowiedź: „Swojej pracy nie ograniczam więc do zarejestrowania i opisu form tylko różnych od współczesnych, gdyż ważniejsze wydaje mi się wskazanie, jakie elementy języka kazań ks. Kluka mogły być już archaiczne, a jakie innowacyjne” (s. 14). Ten ambitny plan nie został zrealizowany w pełni, czego efektem jest prezentacja kompletnego katalogu form tylko wybranych podsystemów języka, głównie fonetycznego i fleksyjnego. W rozdziale poświęconym słowotwórstwu Autor z niezrozumiałych powodów zrezygnował z opisu wszystkich formacji obecnych w kazaniach na rzecz tych, „które w dzisiejszym języku są nieużywane lub dają się odczuć ich archaiczny, rzadki lub podniosły charakter” (s. 107). Niestety nie znajdujemy uzasadnienia takiego podejścia metodologicznego, które skutkuje tylko częściowym opisem podsystemu morfolo-

gicznego. Całościowe przedstawienie występujących w zabytku formacji słowotwórczych na tle języka ogólnopolskiego pokazałoby produktywność formantów oraz modele słowotwórcze, charakterystyczne zarówno dla stylu kazań ks. Kluka, jak i polszczyzny pogranicza podlasko-mazowieckiego. W moim przekonaniu dzięki takiemu ujęciu praca zyskałaby na głębi i gruntowności.

Badania nad kazaniem ks. Kluka, poza wnikliwą analizą językową, przyniosły dodatkowy i zarazem zaskakujący efekt, a mianowicie K. Szamryk, dzięki swojej przenikliwości i akrybii, ustalił, że przedmiotowy rękopis nie jest autografem, jak sądzono dotychczas (zob. Gruszczyński 1996). Przedstawione w pracy wstępna analiza grafologiczna i wewnętrzna krytyka tekstu przekonująco dowodzą, że manuskrypt jest kopią kazań sporządzoną najprawdopodobniej na początku XIX w. (tuż po śmierci kaznodziei) przez bliżej nieznanego skrybę. Należy zgodzić się z Autorem, że nieoryginalny charakter zabytku nie dyskwalifikuje go jako źródła „dla badań nad polszczyzną północno-wschodniego Mazowsza i Podlasia, podobnie jak na wartości nie straciły Pamiętniki Jana Chryzostoma Paska, które zachowały się jedynie w odpisie z XVIII wieku (...), a stały się podstawą opracowań z zakresu historii języka i dialektologii” (s. 13).

O wartości książki stanowi także budzące uznanie zaplecze erudycyjne. Literatura przedmiotu obejmuje 240 opracowań, których krytyczną znajomość Autor umiejętnie wyzyskuje, tworząc tło i wieloraki kontekst naukowy pracy.

Jestem przekonana, że ważna i potrzebna książka K. Szamryka znajdzie licznych i uważnych czytelników. Stanowi bowiem cenną pozycję w studiach nad językiem ks. Kluka oraz polszczyzną regionalną Podlasia i północnego Mazowsza, wciąż słabo rozpoznaną i opisaną.

LITERATURA

- Domańska-Fober K., 2006, *Jak ks. Krzysztof Kluk motyle ponazywał*, „Studia Językoznawcze”, t. 5, Szczecin, s. 53–67.
- Gardzińska J., 2000, *Uwagi o grafii i fonetyce inwentarzy majątności węgrowskiej i sokółowskiej z 1621 roku*, „Prace Filologiczne”, t. 45, s. 195–206.
- Gardzińska J., 2003, *O słownictwie XVII-wiecznych inwentarzy dóbr Radziwiłłów na Podlasiu*, [w:] *Słowa jak mosty nad wiekami*, red. U. Sokólska, P. Wróblewski, Białystok, s. 133–142.

- Gruszczyński L., 1996, *Problematyka kazań Krzysztofa Kluka z lat 1782–1794 i ich kontekst polityczny*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica”, t. 58, s. 129–144.
- Kuć J., 2013, *Polszczyzna łukowskich aktów notarialnych w początku XIX wieku*, Siedlce.
- Kuryłowicz B., 2005, *Język polski w szesnastowiecznych księgach miejskich Knyszyna*, Białystok.
- Kuryłowicz B., 2006, *Charakterystyka fonetyczna dziewiętnastowiecznej gwary tykocińskiej*, „Białostockie Archiwum Językowe”, nr 6, s. 41–61.
- Kuryłowicz B., 2007, *Słowotwórstwo dziewiętnastowiecznej gwary tykocińskiej*, „Białostockie Archiwum Językowe”, nr 7, s. 83–97.
- Kuryłowicz B., 2008, *Uwagi o fleksji w tykocińskim słowniku Zygmunta Glogera*, [w:] *Polszczyzna regionalna*, t. 5, red. H. Sędziak, D. Czyż, Ostrołęka, s. 162–169.
- Maryniakowa I., 1989, *Uwagi o języku pism księdza Krzysztofa Kluka – przyrodnika z Ciechanowca*, [w:] *Studia językowe z Białostoczczyzny. Onomastyka i historia języka*, red. I. Maryniakowa, E. Smułkowa, Warszawa, s. 173–177.
- Maryniakowa I., 1991, *Zaimek się wykładnikiem nieokreśloności (na materiale tekstów Krzysztofa Kluka i współczesnej gwary Ciechanowca oraz najbliższej okolicy)*, „Studia z filologii polskiej i słowiańskiej”, t. 27, Warszawa, s. 33–39.
- Maryniakowa I., 2009, *O dziełach Krzysztofa Kluka w świetle badań gwarowych na Podlasiu*, „Acta Baltico-Slavica”, t. 33, s. 191–198.
- Pastusiak K., 2009, *Określenia zoonimiczne w nazwach roślin wybrane z „Dykcjonarza roślinnego” Krzysztofa Kluka*, „Ciechanowiecki Rocznik Muzealny”, t. 5, z. 2, s. 19–34.
- Rembiszewska D., 2007, *Gwara Knyszyna i okolic na podstawie materiałów Czesława Kudzinowskiego*, [w:] *też*, *Słownik dialektu knyszynskiego Czesława Kudzinowskiego*, Łomża, s. 13–105.
- Rembiszewska D., 2009, *Leksyka związana z realiami wiejskimi w pracy Krzysztofa Kluka „O roślinach”*, „Ciechanowiecki Rocznik Muzealny”, t. 5, z. 2, s. 141–149.
- Szamryk K., 2009a, *O potrzebie badań nad językiem pism Krzysztofa Kluka*, „Ciechanowiecki Rocznik Muzealny”, t. 5, z. 2, s. 151–159.
- Szamryk K., 2009b, *Humor w pracy Krzysztofa Kluka „O drzewach, ziołach ogrodowych i ogrodach”*, [w:] *Świat Słowian w języku i kulturze*, t. 10, red. E. Komorowska, Ż. Kozicka-Borysowska, Szczecin, s. 218–223.
- Szamryk K., 2011, *Stylistyczne wykładniki obiektywizmu i przejawy subiektywizmu w pracy „Roślin potrzebnych” Krzysztofa Kluka*, [w:] *Odmiany stylowe polszczyzny dawniej i dziś*, red. U. Sokólska, Białystok, s. 343–352.
- Szamryk K., 2012, *Zmiany językowe w zakresie fonetyki fleksji trzech wydań pracy „O drzewach, ziołach ogrodowych i ogrodach”*, „Białostockie Archiwum Językowe”, nr 12, s. 257–273.

- Szamryk K., Orłowska A., 2014, *Zmiany leksykalne w trzech wydaniach Roślin potrzebnych* Krzysztofa Kluka. *Rzeczowniki*, „Białostockie Archiwum Językowe”, nr 14, s. 177–193.
- Szydłowska N., 2011, *Język polski w XIX-wiecznych rękopisach kościelnych. Sprawozdania powizytacyjne z lat 1978–1874 sporządzone w parafiach diecezji wigierskiej i augustowskiej (czyli sejneńskiej)*, Białystok.

Beata Kuryłowicz
Uniwersytet w Białymstoku
beak@vp.pl
<http://orcid.org/0000-0003-2309-4313>